REGISTROVÁ MOTIVÁCIA LEXIKÁLNYCH JEDNOTIEK
(O VZŤAHU MEDZI POJMAMI LEXIKÁLNA ZÁSoba, REGISTER,
SOCIOLEKT)¹

MARTIN OLOŠTIAK

OLOŠTIAK, Martin: Register Motivation of Lexical Units (remarks on the relation among lexis, register and sociolect). Jazykovedný časopis, 2010, Vol. 61, No. 1, pp. 31 – 42. (Bratislava)

Register motivation (RM) represents one of 17 types of lexical motivation. The term *register motivation* refers to the term (*communication*) *register* which is defined as situationally conditioned language behaviour of people connected by their common activity (D. Slančová). Register lexical units are thus situationally conditioned (such as child lexis, sport lexis etc.). Moreover, the relation among lexis, register and sociolect is analyzed. Finally, the relation of RM with other types of motivation (e.g. paradigmatic, word-formation, phraseological, syntactic and interlingual motivation) is outlined.

Key words: lexis, lexical motivation, register motivation, register, sociolect.

„Hlavný problém“ slovenskej jazykovedy by teda nemal spočívať v posudzovaní jazykových prostriedkov len podľa ich spisovnosti/nepisovnosti, ale aj podľa funkčnej a komunikačnej primeranosti. Ak sa vo všeobecnej rovine nepochybuje o tom, že jazyk je vždy spojený so sociálnym kontextom, tak treba rátať aj s tým, že čoraz diferencovanejšia štruktúra súčasnej spoločnosti nachádza svoj odraz aj v diferencovanejšej jazykovej štruktúre. Z tohto pohľadu je teda naliehavejšie i aktuálnejšie skúmať aj komunikačný priestor medzi dvoma pólmi – spisovným jazykom a dialektmi, ich vzájomné „presahy“ a ovplyvňovania. Ostré hranice medzi jednotlivými varietami existujú len v zidealizovaných normotvorných predstavách, nie v konkrétnej jazykovokomunikačnej realite.

(J. Bosák, Dialekty a sociolekty, 1996, s. 28 – 29)

V nadväznosti na sociolingvistický prúd slovenskej jazykovedy, ktorej významným predstaviteľom je aj jubilujúci Ján B o s á k, a lexikologickú teóriu lexikálnej motivácie Juraja F u r d í k a, pokúsime sa naznačiť niektoré otázky súvisiace s fungovaním lexikálnych jednotiek v komunikácii.

Jednu z najväčších dilem mal J. Furdík v otázke vzťahu lexikológie a štylistiky. To sa v rámci jeho úvah o lexikálnej motivácii premietlo aj do hľadania adekvátneho pojmovo-terminologického aparátu. V jednotlivých akademických rokoch na pred-

¹ Za cenné poznámky a pripomienky k rukopisu ďakujem Daniele Slančovej.

náškach postupne hovoril o motivácii sociálno-stratifikačnej (1996/1997; 1997/1998), štylistickej a stratifikačnej (1998/1999), štylistickej a sociolektickej (1999/2000), štylisticko-stratifikačnej a sociolektickej (2000), štylistickej a sociálno-stratifikačnej (tézy 1998/1999), stratifikačnej a sociolektickej (2000/2001). V konečnej verzii (Furdík, 2008) sa vyčleňujú tri motivačné typy – stratifikačná, terminologická a sociolektická motivácia.

Najprv sa stručne zmienime o pojmovej náplni týchto troch motivačných typov, ako sa vyčleňujú v citovanej práci.

Stratifikačná motivácia. Podľa J. Furdíka „stratifikačnou motiváciou sa vyznačujú lexikálne jednotky patriace do príslušných (štýlových) vrstiev slovnej zásoby. ... Za stratifikačne motivované však pokladám nielen lexémy patriace do jednotlivých jazykových štýlov (hovorové slová, kancelarizmy, žurnalizmy a pod.), ale aj také skupiny lexém, ktoré sa v literatúre označujú ako knižné slová, poetizmy, biblizmy a pod.“ (Furdík, 2008, s. 61). Autor vo svojich úvahách síce vychádza z pojmu/termínu štýlová vrstva² a nadväzuje tak na klasické chápanie konceptu štýlového rozvrstvenia slovnej zásoby, ako však vyplýva z citátu, štýlovú príslušnosť slova so stratifikačnosťou nestotožňuje, priame stotožňovanie funkčných štýlov a typov lexikálnych jednotiek dokonca odmieta.

Terminologická motivácia. Odborné termíny predstavujú špecifický typ lexikálnych jednotiek, ktoré sa podľa J. Furdíka nápadne odlišujú od stratifikačne motivovaných hovorových slov.³ Výrazne o tom svedčí aj súbor vlastností, ktoré sa odborným termínom štandardne pripisujú (motivovanosť, systémovosť, derivatívnosť, presnosť).

Sociolektická motivácia. Sociolekticky motivované sú spoločensky determinované lexémy, teda také, ktoré sa preferenčne používajú vo väčšej-menšej societe a z druhej strany túto societu istým spôsobom charakterizujú (slangizmy, argotizmy, profesionalizmy), napr. *slovina, matika, anglina* → žiaci/študenti.

Daniela Slančová (1999a; 1999b) poukazuje na sociálne podmienenú diferencovanosť súčasnej jazykovej situácie slovenčiny, ktorá stojí v pozadí zložitej vnútornej rôznorodosti existujúcich a v štylistickej teórii vymedzených štýlov. Navyše podľa autorky do úvahy treba brať pribúdanie nových štýlov, profiláciu medzištýlových útvarov a prechodných pásem; v štylistickej klasifikácii je teda vhodné počítať s odrazom dynamiky sociálneho a jazykového vývinu.⁴ Autorka explicitne konštatuje, že s pojmom funkčný štýl sa pri reflexii istých komunikačných oblastí pracuje obzvlášť zložito (v tejto súvislosti pripomína skupinu spontánnych hovorených jazykových prejavov).

² Podobne Juraj Dolník (2003, s. 173 n.) na základe parametra *štýlová príslušnosť* uvažuje o týchto skupinách štylisticky príznakových lexém: knižné, administratívne, publicistické, hovorové slová, odborné termíny.

³ Porovnanie so stratifikačne motivovanými kolokvializmami nie je náhodné. V predchádzajúcich verziách sa totiž odborné termíny zaraďujú práve do stratifikačnej motivácie.

⁴ Na túto skutočnosť vo viacerých prácach poukázal aj jubilant (napr. Bosák, 1995; cituje ho aj D. Slančová); porov. aj citát z úvodu nášho príspevku.

Súhlasíme s tvrdením, že nemožno viesť priamu úmeru medzi funkčnými štýlmi a lexikálnymi prostriedkami. Lexikálne prostriedky majú schopnosť byť charakteristickými prvkami nielen pre jednotlivé funkčné štýly, ale aj konkrétnejšie. Môžeme napríklad uvažovať o lexikálnych jednotkách používaných v oblasti športu, vierovyznania či v komunikácii s deťmi, a pritom nepracujeme s termínmi športový, konfesiónálny či detský štýl. „Epickú šírku“ primárnych funkčných štýlov (náučný, administratívny, publicistický, rečnícky, esejistický, hovorový, umelecký) sa pokúsil skonkrétniť Jozef Mistrík (1997), keď navrhol dichotómiu primárny – sekundárny štýl (medzi sekundárnymi sa uvádza 72 štýlov). Vymedzenie sekundárnych štýlov však nie je organické (porov. aj recenziu Orgoňovej, 1998, s. 306 – 307).

Jedným zo spôsobov, ako reflektovať otázku rozvrstvenia a rozličnej stylistickej, resp. komunikačnej hodnoty jazykových (lexikálnych) jednotiek, je aplikácia pojmu a termínu register; porov. formuláciu Daniely Slančovej, ktorá v súvislosti s pragmatickou charakteristikou lexikálnej zásoby poznamenáva: „Dávame prednosť charakteristike pragmatického príznaku na pozadí registrovej príslušnosti, a to najmä kvôli možnosti presnejšie a konkrétnejšie charakterizovať komunikačnú sféru a funkciu, pre ktorú je príslušná lexia charakteristická“ (Slančová, 1998, s. 188). **Register** sa definuje ako „situačne podmienený spôsob jazykového prejavu, spätý s konkrétnym druhom spoločnej činnosti ľudí. Register je druhom sociolektu (v širšom chápaní). Chápeme ho teda ako spôsob fungovania istého jazyka v závislosti od charakteru činnosti a sociálneho prostredia, ktoré je určované vzájomnými vzťahmi účastníkov komunikácie“ (Slančová, 1999b, s. 96; v tejto práci aj rozbor ďalších existujúcich prístupov k vymedzeniu tohto pojmu/termínu). Autorka register vymedzuje v troch rovinách: 1. **situačne**: a) podľa komunikačnej sféry, určovanej hlavne charakterom činnosti, predmetom, témou, komunikačnými cieľmi a prostredím; b) podľa sociálneho prostredia, daného vzťahmi medzi účastníkmi komunikácie a ich sociálnymi rolami; 2. **podľa kódu** (hovorenosť – písanosť s rozličnými medzistupňami); 3. **prostredníctvom súboru jazykových prostriedkov**, ktoré sa pravidelne používajú v istých komunikačných situáciách; jazykové prostriedky možno vymedziť kvalitatívne (ich prítomnosťou/neprítomnosťou) a kvantitatívne (frekvenčne a distribučne). Komplexne možno register charakterizovať prostredníctvom pragmatických, zvukových, lexikálnych, sémantických a syntaktických prostriedkov.⁵ (V tejto práci si všimame lexikálne prostriedky.)

⁵ Ján Horecký (2000) v recenzii na monografiu D. Slančovej *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra* (1999a) konštatuje, že register nemožno vymedzovať ako spôsob jazykového prejavu: „Treba sa azda vrátiť k výrazovým jednotkám a povedať, že ide o spôsob využívania jazykových výrazov, resp. z obsahovo-pragmatického hľadiska o spôsob konštruovania výpovedí (jazykových prejavov) pomocou komunikačných funkcií. Pravda, v takomto prípade by sa register nemohol pokladať za jazykový, systémový útvar, ale za rečový, prejavový, výpovedný. A potom by sa azda mohol spresniť aj názov do podoby komunikačný register“ (Horecký, 2000, s. 47).

D. Slančová (porov. práce, ktoré citujeme v ďalšej časti štúdie) v nadväznosti na uvedenú poznámku J. Horeckého ďalej pracuje s termínom komunikačný register, pričom posilňuje sociálny rozmer tohto pojmu/termínu a prikláňa sa k definícii komunikačného registra „ako sociálne podmieneného konvencionalizovaného jazykového a parajazykového správania“ (Slančová – Zajacová, 2007, s. 154). Sociálna podmienenosť sa bližšie charakterizuje na makrosociálnej a mikrosociálnej úrovni. Makrosociálny rozmer je spätý s komunikačnými sférami a subsférami (napr. bežný život, administratíva, náboženstvo, armáda; tu sa autorka opiera o vymedzenie J. Bosáka, 1990); mikrosociálny rozmer je spojený so sociálnym statusom, sociálnou rolou a sociálnou vzdialenosťou. Makrosociálny komunikačný register sa potom vyčleňuje ako konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa ľudí v príslušných komunikačných sférach a mikrosociálny komunikačný register ako konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa ľudí viazané na sociálny status, sociálnu rolu a sociálnu vzdialenosť medzi komunikantmi, pričom sa zdôrazňuje vzájomné prelínanie makro- a mikrosociálneho rozmeru (Slančová – Zajacová, 2007, s. 154; najnovšie D. Slančová – T. Slančová, v tlači).

V nadväznosti na pripomienku Jána Horeckého (porov. pozn. 5) by bolo možné **komunikačný register** (ďalej KR) charakterizovať ako súbor výrazových prostriedkov, ktorých existenčnou motiváciou je spätosť s istými viac alebo menej opakujúcimi sa, unifikovanými, „ritualizovanými“ komunikačnými situáciami, v ktorých sa dané prostriedky preferenčne používajú. Z tohto pohľadu možno uvažovať o **registrovej motivácii lexikálnych jednotiek**. Za základnú vlastnosť takýchto lexém pokladáme v súlade s citovanou formuláciou D. Slančovej **situáciu podmienenosť**. Registrové lexikálne jednotky sa funkčne špecializujú, vypovedajú o tom, v akej komunikačnej situácii sa preferenčne používajú. Pojem preferenčného používania lexikálnych prostriedkov neznamena, že by sa napr. lexie zo športového registra *prešlap*, *nedošlap*, *ulievka*, *priamy kop* museli používať len v prostredí športu. Naznačuje sa však komunikačná doména, s ktorou sú tieto výrazové prostriedky späté a ktorú pomáhajú identifikovať. Ďalšie príklady: *pápež*, *eucharistia*, *omša*, *koncelebrovať*, *kázať*, *Božie telo*, *konkláve* → konfesiónálna komunikácia; *havo*, *cica*, *pa-pat'*, *cikat'*, *kakat'* → komunikácia s dieťaťom; *výmaz*, *skartácia*, *vyrubiť*, *penále*, *faktúra* → administratívna komunikácia.

Prvotný podnet registrovej príslušnosti je extralingválny,⁶ z tohto dôvodu sa registrová motivácia zaraďuje medzi adherentné (podľa J. Furdíka nadstavbové) motivačné typy, preto za registrový motivant pokladáme extralingválnu entitu – príznak indikujúci komunikačnú situáciu, v ktorej sa daná lexéma preferenčne používa. Spôsob používania jazykových prostriedkov sa však vo vedomí komunikantov fixuje, nejde teda len o výpovednú, parolovú záležitosť. Tu sa do pozornosti ponúka

⁶ Registrovým motivantom je sociálny status aspoň jedného z komunikantov alebo/a komunikačná situovanosť (porov. Slančová, 1999b, s. 98, pozn. 5).

otázka registrovej kompetencie (ako súčasti jazykovo-rečovej kompetencie indivídua), pod ktorou možno rozumieť nielen stupeň jazykového ovládania prostriedkov typických pre daný register, ale aj schopnosť ich adekvátneho komunikačného využitia s ohľadom na danú komunikačnú situáciu. Metajazykovým prejavom tejto fixácie je napr. lexikografické spracovanie v podobe funkčných kvalifikátorov.

Aplikovanie pojmov/termínov register, registrová motivácia umožňuje tiež ďalšiu špecifikáciu a hierarchizáciu verbálnych i neverbálnych prostriedkov. Napríklad D. Slančová (1999a) v rámci registra reči orientovanej na dieťa rozlišuje subregistre reč matky, reč otca, reč učiteľky materskej školy, reč lekára a i. orientované na dieťa; v rámci leteckého komunikačného registra funguje napr. subregister pozemného a subregister letového personálu (Ghillányová – Slančová, 2004); komunikačný register abuzérov psychotropných látok sa charakterizuje ako zastrešujúci pojem pre široké spektrum subregistrov, ktoré sú viazané napr. na fungovanie rôznych neorganizovaných skupín podľa druhov užívaných látok, napr. fajčiari konopí, užívatelia halucinogénov, heroínu a pod. (Gálisová, 2002, s. 107 – 108); v rámci registra konfesionalnej lexiky možno uvažovať primárne o subregistroch podľa jednotlivých vierovyznaní, obradov; v rámci športovej lexiky o subregistroch podľa jednotlivých športových odvetví.⁷

Aké lexikálne jednotky možno teda pokladať za registrovo motivované? Za registrovo motivované pokladáme skupiny lexém, ktoré sa tradične vyčleňujú pod hlavičkou štýlovej diferenciácie, teda napr. administrativizmy, poetizmy, ako aj skupiny lexém, ktoré spĺňajú požiadavku preferenčnej situačnej podmienenosti pri svojej komunikačnej realizácii (napr. lexika detskej reči, športová lexika, konfesionalná lexika a pod.).⁸ Tieto skupiny možno jednotne pomenúvať pomocou nominačného modelu *lexika + (adj) komunikačného registra*, napr. lexika konfesionalného komunikačného registra, lexika žurnalistického (masmediálneho) komunikačného registra, lexika administratívneho komunikačného registra (podobne by sa dalo uvažovať o ostatných jazykových i nejazykových prvkoch príslušných komunikačných registrov).

Ďalej sa do pozornosti ponúka otázka vzťahu medzi registrovou a sociolektickou motiváciou.⁹ Sociolektická motivácia vychádza z pojmu/termínu sociolekt, ktorý sa v Encyklopédii jazykovedy (1993, s. 413) definuje ako „sociálne nárečie, so-

⁷ Podľa zvoleného stupňa abstrakcie však terminologicky možno uvažovať priamo napr. o komunikačnom registri konkrétneho druhu športu.

⁸ D. Slančová v štúdií K pragmatickej charakteristike slovnej zásoby (1998, s. 188) medzi registrovo príznakové typy lexikálnych jednotiek zaraďuje odborné termíny, profesionalizmy, slangizmy, administrativizmy, publicizmy, poetizmy, esejizmy (citujúc A. Jedličku, 1989), familiárne pomenovania, tzv. detské slová, idiolektické či argotické pomenovania.

⁹ Tento problém si všíma aj D. Slančová, postulujúc otázku vzťahu medzi pojmom register a javmi, pomenovanými termínmi sociolekt, profesijná reč, argot, žargón (porov. Slančová, 1999b, s. 97 – 98, pozn. 4).

ciálny dialekt – forma jestvovania jazyka obmedzená na nejakú spoločenskú skupinu“ s dodatkom, že sa niekedy označuje aj ako argot, žargón, profesionálny slang. Sociolektizmy pokladáme za súhrnné pomenovanie pre slangizmy, profesionalizmy a argotizmy (v zhode s J. Bosákom, 1996 či P. Odalošom, 1997).¹⁰ Sociolekt signalizuje väzbu na spoločenskú štruktúru, sociolektizmy používajú komunikanti so spoločnými záujmami, predmetom činnosti, životným štýlom a pod. (Odaloš, 1997, s. 14 – 15) a vznikajú na pôde neformálnych, neoficiálnych komunikačných sfér. Ján Bosák (1996, s. 27) poznamenáva, že „komunikanti používajú príslušné slangové výrazové prostriedky v závislosti od komunikačnej situácie“, teda zdôrazňuje sa situčná podmienenosť rovnako ako pri vymedzení registra. (Aj keď v uvedenej formulácii sa explicitne spomínajú len slangizmy, táto charakteristika sa podľa našej mienky vzťahuje aj na argotizmy a profesionalizmy, teda na všetky typy sociolektizmov.) V tomto zmysle sociolektizmy možno považovať za výrazné (ale nie jediné) prvky konštituujuce príslušný komunikačný register a sociolektickú motiváciu pokladať za podtyp registrovej motivácie. Tým nadväzujeme na poznámku D. Slančovej (1999b, s. 96), že register je všeobecnejší pojem než pojmy slang, profesijná reč, argot, pričom register považuje za typ sociolektu (v širšom vymedzení).¹¹ Sociolekt (v bosákovskom vymedzení, porov. pozn. 10) pokladáme za druh registra, keďže nie všetky registrovo motivované jednotky musia byť aj sociolekticky motivované, čo naopak neplatí (napr. administrativizmy typu *ad acta*, *deklarovať*, *stornovať*, *vestník*, *vyrubiť* nie sú sociolekticky motivované).¹² Podobným spôsobom argumentuje Anna Gálisová (2009, s. 149), ktorá pred termínom slang uprednostňuje termín komunikačný register. Vysvetľuje to jednak tým, že nejde len o súbor lexikálnych a gramatických prostriedkov typických pre komunikáciu danej society, ale aj o spôsob používania týchto komunikačných prostriedkov, jednak tým, a to je v kontexte nášho uvažovania podstatnejšie, že „z lexikálneho hľadiska je slang ako útvar nositeľom vlastností nespisovnosti a tým pojem *kartársky slang* neakceptuje pomerne široký inventár spisovných lexikálnych prostriedkov využívaných v skupine“ (Gálisová, 2009, s. 149). Podobne G. Ghillányová a D. Slančová (2004, s. 65) poznamenávajú, že istý druh sociolektu nachádza svoje uplatnenie v rámci istého komunikačného registra.

¹⁰ J. Bosák (1996) navrhuje slangizmy, profesionalizmy a argotizmy zastrešiť termínom sociolekt, ktoré sa podľa neho formujú v rozličných sociálnych skupinách a ako polovariety (semivariety) sa rozličným spôsobom prestupujú s ostatnými varietami národného jazyka. Za ich hlavný charakterizačný znak autor pokladá „také kódovanie informácie, že je prístupná iba vybraným recipientom“ (ibid., s. 28) a podľa príznakov pracovná činnosť, expresivnosť a tajnosť (vedomá dezinterpretácia) rozoznáva spomínané tri druhy sociolektizmov (profesionalizmy, slangizmy, argotizmy).

¹¹ Porov. aj formuláciu: „Podľa našej mienky možno register považovať za druh sociolektu, lebo je typický pre istú komunitu, ale práve preto ho nemožno primeriavať k funkčnému štýlu. Mohlo by sa tu hovoriť najviac ak o podjazyku typu jazyk matematiky, elektroniky, obchodu a pod.“ (Horecký, 2000, s. 47).

¹² Podobne možno uvažovať o terminologickej motivácii (používanie odborných termínov je viazané na komunikáciu medzi odborníkmi v danej oblasti).

Vzťah medzi pojmami/termínmi komunikačný register, sociolekt, slang (argot, profesijná reč) možno znázorniť takouto inkluzívnou schémou:

D. Slančová v citovanej štúdii z roku 1998 (s. 188 – 189) pracuje s osobitným príznakom štylovej príslušnosti, ktorý chápe na podklade vertikálneho členenia štýlov v zmysle triády knižné – neutrálne – hovorové (vyčleňujú sa hovorové a knižné pomenovania). Nazdávame sa, že koncept situačnej podmienenosti sa dá aplikovať aj na tieto dve skupiny lexém (hovorové, knižné). Juraj Dolník (2003, s. 181 – 183) za charakteristické znaky knižných slov považuje písanosť (v zmysle spätosti s pripraveným, premysleným, kontrolovaným prejavom); nevšednosť, slávnosť, obradnosť, sviatočnosť, vznešenosť; verejnosť; ostentačnosť, formálnosť (ako vlastnosť správania) a prestížnosť. Za komunikačnú doménu knižných lexém teda možno považovať slávnostné, výnimočné komunikačné situácie, napr. *absencia* „nedostatok“, *čínorodý*, *človečenstvo*, *kýžený*, *lad*, *lektúra* (príklady sú z Krátkeho slovníka slovenského jazyka, 2004; ďalej KSSJ). Komunikačnou doménou hovorových lexém sú bežné, poloformálne alebo neformálne, nepripravené, uvoľnené, spontánne, neoficiálne komunikačné situácie (Dolník, 2003, s. 187 n.); porov. aj príznaky uvoľnenosť, ekonomickosť, menšia záväznosť a expresívnosť (k problematike knižnosti a hovorovosti porov. aj Jedlička, 1978, s. 103 n.). V KSSJ sa s kvalifikátorom hovor. uvádzajú napr. tieto pomenovania: *apetít*, *abonentka* „abonentný lístok“, *letný* „vlažný“, *letovačka* „spájkovačka“, *mamička* „manželka“, *sánkovačka*, *meter* „metrický cent“.

Status knižných či hovorových lexém na jednej strane a status administrativizmov, konfesionalizmov či žurnalizmov na druhej strane nie je na rovnakej úrovni. Nazdávame sa, že by bolo možné uvažovať jednak o triadickej **vertikálnej diferenciácii** registra (v zmysle knižné – neutrálne – hovorové; porov. pragmatický príznak štylovej príslušnosti, ktorý uvádza D. Slančová), jednak o otvorenej **horizontálnej diferenciácii** registra (administrativizmy, žurnalizmy, detská lexika a i.). Horizontálnosť a vertikálnosť sa pritom môžu kombinovať, porov. napr. konfesionalizmy (horizontálne členenie), ktoré môžu byť knižné: *celebrovať*, *imago Dei*, neutrálne: *pápež*, *omša*, hovorové: *stretko* (vertikálne členenie). Vertikálne členenie má pritom bližšie k mikrosociálnemu rozmeru KR a horizontálne členenie sa približuje

k makrosociálnemu rozmeru KR (o vymedzení mikro- a makrosociálneho rozmeru D. Slančovej porov. vyššie).

V súhrne možno konštatovať, že komunikačný register chápeme ako súbor jazykových a nejazykových komunikačných prostriedkov, ktoré sa preferenčne používajú v istých viac alebo menej typizovaných komunikačných sférach a komunikačných situáciách, kreujúcich sa na základe spoločnej činnosti komunikujúcich jednotlivcov ako nositeľov istých sociálnych rol. Pri bližšom pohľade na lexikálne jednotky, ktoré sú vzhľadom na svoju bezprostrednú spätosť s mimojazykovou realitou spomedzi jazykových jednotiek registrovo najviac vyťažené, zistíme, že situačná podmienenosť sa môže týkať všetkých typov lexém; v KR vedľa seba môžu fungovať spisovné i nespisovné výrazy, odborné termíny, slangizmy, profesionalizmy, argotizmy či dialektizmy. Porov. napr. jednotky z lexiky futbalového KR (príklady uvádzame bez podrobnejšej hierarchizácie): *tréner, hráč, kanonier, obranca, stopér, záložník, útočník, rozhodca – sudca – arbiter, hlavný – postranný, asistent rozhodcu, žltá karta – žltá, červená karta – červená, faul, faulovať – zoľtať niekoho, vykartičkovat' sa, pišťala, obštrek, ošetriť, bránkové územie – päťka, pokutové územie – šestnástka, riadny hrací čas, nadstavený čas – predĺženie, polčas, pokutový kop – jedenástka – penalta, múr, jasle/jasličky, spraviť/urobiť – obísť niekoho, štandardná situácia – štandardka, vinkel, žrd', brvno, sieť, brána, zaseknúť, zavesiť, bomba, driblovať, dribling, žonglovať, šúchala, sklz, vypichnúť (loptu), križovať, zdvojiť, osobná obrana – osobka, malá domov, druhá, bago, nedáš – dostaneš, gól, zlatý gól, strieborný gól, gól do šatne, postavenie mimo hry – ofsajd, vhadzovanie – aut, rohový kop – roh, priamy (voľný) kop – nepriamy (voľný) kop, výkop, rozhodcovská lopta, šlapák, skrumáž, ruka, hlavička, hlavičkovať, kopnúť, prihrať, center, centrovať, preniesť hru, taktický faul, priateľský zápas, majstrovský zápas – majstrák, fanúšik, povzbudzovať, fanklub, ultras, delobuch, svetlica, rozhodcovi mrkvu.*

Na uvedených príkladoch možno demonštrovať niekoľko skutočností:

- **Existencia registrovej polymotivácie** (viacnásobnej motivácie), ktorej vonkajším prejavom je príslušnosť lexie do viacerých komunikačných registrov a subregistrov. Registrová polymotivácia sa môže realizovať ako prelínanie:

- (a) viacerých KR na horizontálnej úrovni, napr. lexika futbalového KR + lexika žurnalistického (masmediálneho) KR: *poslať niekoho (predčasne) pod sprchy, zápas roka, skrumáž, nedáš – dostaneš, mexická vlna, tabuľka pravdy, outsider, anglický týždeň, malé vápno, veľké vápno, lodivod;*

- (b) viacerých KR na horizontálno-vertikálnej úrovni, napr. lexika futbalového KR + lexika hovorového KR: *jedenástka, osobka, sudca, presilovka.*

- (c) Ak futbalovú lexiku budeme chápať ako subregister športového komunikačného registra, potom možno v rozličnej miere pozorovať prelínanie sa s KR ostatných športov či so „všeobecnošportovým“ KR (*hráč, tréner, rozhodca, ofsajd* a mn i.).

- **Relačnosť registrovej motivácie** (ďalej RM) s inými motivačnými typmi. V stručnosti poukážeme na jeden aspekt relačnosti – na motivačnú kooperáciu, ktorá

sa prejavuje prítomnosťou viacerých motivačných typov v jednej lexii (nasledujúci prehľad je výberový a ilustratívny; táto problematika si zasluhuje osobitnú pozornosť):

(a) **RM + paradigmatická motivácia:** lexikálnoparadigmatické vzťahy v rámci istého KR (porov. napr. synonymá *tréner – kouč – lodivod – manažér, rozhodca – sudca – arbiter*), kde možno pozorovať aj ďalšiu diferenciáciu, napr. v rámci vertikálnej diferenciácie (neutrálne *rozhodca* – hovorové *sudca*) či na úrovni medziregistrových prienikov (registrovej polymotivácie) (*arbiter*: športový aj žurnalistický KR; homonymá *cesták*¹ „cestovný príkaz“ – *cesták*² „cestujúci“, z leteckého sociolektu [Ghillányová – Slančová, 2004, s. 74]).

(b) **RM + slovotvorná motivácia:** fungovanie a špecifiká slovotvornej motivácie v jednotlivých registroch príslušného jazyka (porov. napr. hypertrofiu deminutívnej slovotvorby v KR detskej reči a reči orientovanej na dieťa; Ondráčková, 2008); k ďalším aspektom porov. Ološtiak (2009, s. 27);

Navyše, na „metamotivačnej“ úrovni možno pozorovať istú podobnosť medzi slovotvornou a registrovou motiváciou. Slovotvorne motivované lexémy naznačujú svoj lexikálny význam pomocou slovotvorného významu, registrovo motivované lexémy indikujú, naznačujú komunikačnú situáciu, v ktorej sa tieto jednotky preferenčne používajú.

(c) **RM + frazeologická motivácia:** existencia frazém, ktoré sa tradične vyčleňujú pod hlavičkou štylistická klasifikácia frazém (porov. identické heslo vo Frazeologickej terminológii, Mlacek – Ďurčo a kol., 1995, s. 119 – 120);¹³ štýlové rozvrstvenie frazeológie (Filipec – Čermák, 1985, s. 197 – 198); porov. aj štúdie Jozefa Mlacka o štylistickej klasifikácii frazém (1979), o knižnej frazeológii (2007, s. 261 – 282), o žurnalistickej frazeológii (2007, s. 283 – 293), štúdiu Stylový charakter frazeologie (Čechová, 2007) a mnohé iné čiastkové práce, ktoré si všimajú používanie frazém v rôznych komunikačných oblastiach (napr. Junková, 2001; Majkowska – Satkiewicz, 1988; Chlebeda, 1988). Z uvedenej skupiny lexiky futbalového (resp. širšie športového) KR sem možno zaradiť napr. jednotky ako *rozhodcovi mrkvu, ísť pod sprchy, vymiesť pavučinu* a i.

(d) **RM + syntaktická motivácia:** príslušnosť syntakticky motivovaných lexém do istého KR (porov. uvedené lexémy typu *malé vápno, veľké vápno, hlavný rozhodca, asistent rozhodcu*). Sem možno zaradiť aj lexikálne procesy (resp. ich výsledky) späté s fungovaním syntaktickej motivácie, konkrétne ide o univerbizáciu a multiverbizáciu. Univerbáty¹⁴ sú preferenčne napojené na ho-

¹³ Tu sa nachádzajú aj ďalšie súvisiace heslá: hovorová frazeológia, frazeológia v publicistike, intelektuálne frazémy, knižná frazeológia, knižný akcent vo frazéme, kultúrna vrstva frazeológie, publicistická frazeológia.

¹⁴ Pravda, pri univerbizácii ako procese syntaktickej demotivácie (porov. Ološtiak, 2009, s. 22; Ološtiak, v tlači) sa spolupráca RM a syntaktickej motivácie prejavuje len sprostredkované (syntakticky motivovaná lexéma tu vystupuje ako východisko procesu univerbizácie).

vorovosť¹⁵; multiverbáty sa preferenčne spájajú s objektívnymi štýlmi (multiverbizované spojenia na seba viažu príznaky ako konkrétnosť, explicitnosť, utlmenie antropomorfnosti, teda deagensovosť, knižnosť, oficiálnosť (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 252).¹⁶

(e) **RM + interlingválna motivácia**: príslušnosť interlingválne motivovaných lexém do istého KR (napr. *futbal, manažér, arbitér, ofsajd, dribling, tréning*). Táto spolupráca na seba často viaže aj syntaktickú motiváciu; porov. napr. citátové prevzaté výrazy typu *pium desiderium, tête à tête, enfant terrible* s príznakom knižnosti; ďalej napr. jednotky patriace do lexiky konfesionálneho KR (*advocatus diaboli, imago Dei, sanctum officium*) či lexiky žurnalistického (masmediálneho) KR (*dream team, top secret, high society*).

Celkom na záver možno konštatovať, že otázka registrovej motivácie ostáva naďalej otvorená. V príspevku sme sa snažili poukázať len na niekoľko teoreticko-metodologických problémov. V ďalších fázach sa ako perspektívne ukazuje venovať pozornosť napr. týmto okruhom: princípy hierarchizácie jednotlivých komunikačných registrov, prejavy relačnosti registrovej motivácie, prejavy dynamiky registrovej motivácie, spôsoby tvorby registrovo motivovaných jednotiek, registrová polymotivácia, registrová kompetencia komunikantov. Ako vidieť aj z tohto stručného výpočtu, komplexné a neprotirečivé uchopenie registrovej motivácie si nevyhnutne vyžaduje interdisciplinárny prístup.

Bibliografia

- BOSÁK, Ján: Hovorovosť ako dynamický faktor. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 2, s. 65 – 73.
BOSÁK, Ján: Slang v súčasnej jazykovej situácii. In: Studia Academica Slovaca. 14. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1985, s. 69 – 80.
BOSÁK, Ján: Strata príznakovosti niektorých univerbizovaných štruktúr. In: Slavica Pragensia. 30. (Acta Universitatis Carolinae. 1987. Philologica. 4 – 5.) Red. V. Budovičová. Praha: Univerzita Karlova 1989, s. 93 – 96.
BOSÁK, Ján: Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23. – 25. mája 1988. Zost. J. Bosák. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 75 – 84.

¹⁵ „V súčasnosti prevláda pri utváraní univerbizovaných jednotiek profesijná a záujmová sféra pred súkromnou“ (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 299). Pravda, dôležité je upozorniť, že univerbáty nie sú vždy príznakové a pomerne často a rýchlo sa neutralizujú (Bosák, 1989). Celkovo možno konštatovať, že nadstavbové motivačné typy (medzi nimi aj registrová motivácia) sa vyznačujú oveľa väčšou mierou dynamiky než základné motivačné typy (na dynamiku pragmatického príznaku upozorňuje aj D. Slančová, 1998, s. 189).

¹⁶ „Pri verbonominálnych spojeniach (*dať súhlas, upriamiť pozornosť*) nám sloveso so všeobecným významom nesprostredkuje len kategoriálne a subkategoriálne sémy slovesa ako slovného druhu, ale participuje na nociónálnom významovom komponente „inštitucionalizovanosť procesu alebo činnosti“ a na pragmatickom komponente „oficiálnosť““ (Jarošová, 2000, s. 490). Porov. aj komentár k sémantickej diferenciácii dvojíc typu *urobiť odpis – odpísať* (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 253).

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 1. Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 17 – 42.

BOSÁK, Ján: Dialekty a sociolekty. In: Studia Academica Slovaca. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1996, s. 25 – 30.

ČECHOVÁ, Marie: Stylový charakter frazeologie. In: Stil, 2007, roč. 6, s. 203 – 208.

DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.

FILÍPEK, Josef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia 1985. 284 s.

FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.

GÁLISOVÁ, Anna: K sociolektom vybraných alternatívnych a marginálnych kultúr. In: Jazykovedný časopis, 2002, roč. 53, č. 2, s. 97 – 110.

GÁLISOVÁ, Anna: Poznámky ku komunikačnému registru hráčov kartových hier. In: Varia. XVI. Zborník materiálov zo XVI. kolokvia mladých jazykovedcov (Častá-Papiernička 8. – 10. 11. 2006). Zost. G. Múcsková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2009, s. 149 – 152.

GHILLÁNYOVÁ, Gabriela – SLANČOVÁ, Daniela: Sociolektová lexika v leteckom komunikačnom registri. In: Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi. Ed. S. Mislavičová. Bratislava: Veda 2004, s. 63 – 75.

HORECKÝ, Ján (rec.): Slančová, D.: Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa. – Opis registra. Prešov 1999. – In: Jazykovedný časopis, 2000, roč. 51, č. 1, s. 44 – 46.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 440 s.

CHLEBDA, Wojciech: Polska frazeologia familijna. Wprowadzenie do zagadnienia. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. V. Red. M. Basaj – D. Rytel. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1988, s. 71 – 83.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 481 – 493.

JEDLIČKA, Alois: Spisovný jazyk v súčasnej komunikácii. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova 1978. 228 s.

JEDLIČKA, Alois: K jazyku a stylu českých esejistických textů. In: Slovo a slovesnost, 1989, roč. 50, č. 2, s. 114 – 127.

JUNKOVÁ, Bohumila: Frazeologické prostriedky súčasnej žurnalistiky. In: K aktuálnym otázkam frazeológie. Zost. E. Krošláková – Ľ. Kralčák. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2001, s. 156 – 167.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vydanie. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>>

MAJKOWSKA, Grażyna – SATKIEWICZ, Halina: Frazeologia stylu publicystycznego. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. V. Red. M. Basaj – D. Rytel. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1988, s. 39 – 54.

MISTRÍK, Jozef: Štylistika. 3., uprav. vyd. Bratislava: Media Trade – Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 600 s.

MLACEK, Jozef: O štylistickej klasifikácii frazeologizmov. In: Jazykovedný časopis, 1979, roč. 30, č. 2, s. 134 – 143.

MLACEK, Jozef: Štúdie a state o frazeológii. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007. 375 s.

MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol.: Frazeologická terminológia. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995. 162 s. Dostupné aj na internete: <http://www.juls.sav-ba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/>.

ODALOŠ, Pavol: Sociolekty v basketbalovom a penitenciárnom prostredí. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Pedagogická fakulta 1997. 92 s.

OLOŠTIAK, Martin: Spolupráca slootovornej motivácie s inými typmi lexikálnej motivácie. In: Jazykovedný časopis, 2009, roč. 60, č. 1, s. 13 – 34.

OLOŠTIAK, Martin: O syntaktickej motivácii lexikálnych jednotiek. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 1, s. 10 - 28.

ONDRÁČKOVÁ, Zuzana: Detské slová v slovenčine a ich charakteristika. In: Štúdie o detskej reči. Ed. D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2008, s. 251 – 305.

ORGOŇOVÁ, Oľga: Štylistika Jozefa Mistrika po tretí raz. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 5, s. 301 – 307.

SLANČOVÁ, Daniela: K pragmatickej charakteristike slovnej zásoby. In: Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám. Eds. P. Karlík – M. Krčmová. Brno: Masarykova univerzita 1998, s. 185 – 191.

SLANČOVÁ, Daniela (1999a): Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1999. 224 + 52 s.

SLANČOVÁ, Daniela (1999b): Potrebuje reflexia súčasnej slovenskej jazykovej situácie pojem register? In: Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. Materiály z 3. konferencie o komunikácii. Banská Bystrica – Donovaly 11. – 13. septembra 1997. 1. diel. Red. P. Odaloš. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica – Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica 1999, s. 93 – 100.

SLANČOVÁ, Daniela – ZAJACOVÁ, Stanislava: Komunikačný register ako prostriedok verbálnej socializácie dieťaťa. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach II. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 6. – 7. 9. 2007 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2007, s. 153 – 163.

SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Sociálna inštitúcia – komunikačný register – šport. Prednesené na konferencii Človek a jeho jazyk (2010). Smolenice 20. – 22. 1. 2010. V tlači.